

Bojan Himmelreich

POMANJKANJE PREHRANE MED 1. SVETOVNO VOJNO V CELJU

Avstro-Ogrska je začetek prve svetovne vojne dočakala brez kakršnih koli priprav na področju organizacije preskrbe prebivalstva, kar se ji je v nadaljevanju spopadov zelo maščevalo. Razlog za brezskrben vstop v vojno je bilo prepričanje, da je Avstro-Ogrska samooskrbna glede na zalogo žit in ostalih živil. A to je veljalo le za ogrski del države, medtem ko je bil avstrijski pri skoraj vseh živilih odvisen od druge polovice države. To je bilo v času miru samoumevno, v vojnih razmerah pa so se stvari obrnile v nasprotno smer. Količina žit, ki jo je avstrijski del lahko kupil na Ogrskem v letu 1915, je bila za skoraj polovico manjša v primerjavi s količino iz leta 1914, leta 1917 pa je znašala le še štiridesetino prvotne. Podobno so se zmanjšale tudi dobave drugih živil. Avstrijskemu delu je pri preskrbi prebivalstva s stvarmi, nujno potrebnimi za preživetje, velike težave povzročila angleška zapora dovoza iz Severne Amerike in Argentine. Posledice blokade so se začele v Avstro-Ogrski kazati pozimi 1915/16.⁵¹⁶

⁵¹⁶ Loewenfeld=Russ, *Die Regelung*, str. 56 in 59.

Začetek vojne je spremljala propaganda, ki se je v manjši meri nanašala tudi na varčevanje s prehrano kot na obliko prispevka k zmagi, ko pa se je pomanjkanje povečevalo, so postajali pogostejši tudi pozivi k varčevanju in racionalnejši izrabi živil. Ciljni objekt propagande so v veliki meri postale gospodinje. Ob pomanjkanju pšenične in ržene moke februarja 1915 je namestništvo na primer pozvalo kuharske in gostinske šole, naj organizirajo predavanja za gospodinje o varčevanju z moko.⁵¹⁷ Izdana je bila tudi posebna kuharska knjiga za vojne čase.⁵¹⁸ Precejšnjo pozornost so namenjali mladini, tako da so po šolah delili opomnike z navodili in pozivi k varčevanju. Ob uvedbi živilskih nakaznic za moko in kruh v aprilu 1915 se je namestništvo zopet oglasilo z razlago, da se morajo tako kot vojaki na fronti v zaledju boriti gospodinje.⁵¹⁹

1. avgusta 1914 so objavili cesarski ukaz, ki je določil ukrepe za preskrbo z nujno potrebnimi stvarmi za čas z vojnim stanjem povzročenih razmer. Kot tako so določili blago, ki je zadovoljevalo življenjske potrebe ljudi, krmila za domače živali in stvari, iz katerih so izdelovali tako blago. Prinaša že del ukrepov, ki so predstavljali temelj vseh dejavnosti, s katerimi so si oblasti v vojnem času prizadevale organizirati preskrbo prebivalstva.⁵²⁰ Toda ljudje so na različne načine izrabljali izredne razmere in se izmikali predpisom, zato je vsako od treh naslednjih let vojne prineslo nove dopolnitve tega ukaza. Njegov obseg je s prvotnih 13 členov zrasel na 62.⁵²¹ Širil se je obseg stvari, na katere se je nanašal, in krog ljudi, ki so bili prizadeti, večala pa se je tudi teža sankcij. Uredba je od tedaj dalje urejala preskrbo vseh potrebščin, ki so posredno ali neposredno zadovoljevale življenjske potrebe ljudi.

Poleg omenjenega med tiste predpise, ki so določali glavne okvire ukrepanja, sodi tudi cesarski ukaz z dne 10. oktobra 1914, ki je pooblastil vlado za sprejemanja odločitev glede gospodarskih razmer, zlasti kmetijstva, industrije, trgovine in obrti ter na področju preskrbe prebivalstva. Pri tem so morale sodelovati tudi občine. Bil je osnova, na katero se je sklicevala večina kasneje izdanih odredb, zvezanih s preskrbo prebivalstva, vse do julija 1917.⁵²²

V času od julija 1914 do oktobra 1918 je bila v Avstro-Ogrski izdana množica predpisov, ki je urejala preskrbo s prehrabnimi artikli. Na primer: 20 % vseh predpisov v državnem uradnem listu v letih 1915–1918 je bilo tako ali drugače povezanih z zagotavljanjem prehrane; pri štajerskem deželnem uradnem listu je v istem obdobju ta številka že blizu dveh petin (37 %). Že podatek, da gre za več

517 SI_ZAC/0024, šk. 164, 1521/15, dopis namestništva, 5. 2. 1915.

518 SI_ZAC/0024, šk. 161, 3416/15, dopis namestništva, 11. 3. 1915.

519 SI_ZAC/0024, šk. 166, 4058/15, dopis namestništva, 31. 3. 1915.

520 *Državni zakonik*, 194/14.

521 *Državni zakonik*, 228/15, 261/16 in 131/17.

522 *Državni zakonik*, 274/14 in 307/17.

kot 520 predpisov le na omenjenih dveh ravneh, pove, da so bile razmere na tem področju problematične. Pomanjkanje je prisililo državo, da je posegla v vso pot prehrane od pridelave, predelave, razdelitve do porabe.

Število odredb glede ukrepov s področja pridelave hrane je v primerjavi z ostalimi najmanjše (5 %),⁵²³ s predpisi na področju predelave (22 %) pa je država skrbela za to, da je bil izkoristek živil optimalen in da jih ne bi predelovali v izdelke, ki v času pomanjkanja niso bili nujno potrebni. To so regulirali s predpisi, ki so na primer prepovedovali uporabo mleka za izdelovanje smetane in sladoleda, zahtevali mešanje manjvrednih dodatkov v kruh in margarino, zahtevali dovoljenje za predelavo sadja v trajno blago.⁵²⁴ Kot zanimivost omenimo tudi že od leta 1915 veljavno prepoved barvanja velikonočnih pirhov.⁵²⁵

Področje prometa s prehrabeniimi artikli je pokrivalo največ zakonskih predpisov, skoraj dve tretjini (65 %), njihova gostota pa je največja v letih 1916 in 1917. Del predpisov je uravnaval promet znotraj države, zaseg živil, naznanjanje količin zalog in pridelkov, oddajo državi, prevozna potrdila, veliko pa je bilo takšnih, ki so določali cene. Ilustrativna je rast števila artiklov, katerih cene so bile določene. V prvih dveh letih vojne so bili to le poglavitni (žito, moka, krompir, sladkor, svinjsko meso), v letu 1916 in še zlasti 1917 pa se je njihov obseg zelo razširil. Isto velja tudi za pojavljanje posameznih artiklov nasploh v predpisih. Do leta 1916 je njihov obseg omejen na zgoraj omenjene, v letu 1916 in 1917 pa se predpisi razširijo na široko paleto pridelkov.

Prvi korak omejevanja prometa živil in s tem njihovega razdeljevanja med prebivalstvo pomeni odredba z dne 1. avgusta 1914, ki je omejila količino moke in riža na 3 kg, sladkorja pa na 5 kg pri enkratnem nakupu.⁵²⁶ Njeno izvajanje je bilo v veliki meri odvisno od volje prebivalstva.

Do racioniranja v pravem pomenu besede, torej na z administrativnimi določili urejeno razdeljevanje prehranskih artiklov, je pomanjkanje državo prisililo ob začetku pomladi 1915. S cesarskim ukazom o splošni ureditvi porabe žita in mlevskih izdelkov iz marca so omejitve količin zaostri in razširili na vse prebivalstvo.⁵²⁷ Oseba ni smela porabiti na dan več kot 200 g (na mesec 6 kg) mlevskih izdelkov. Pri preračunavanju tega v kruh so upoštevali razmerje 5 g moke za 7 g kruha, torej je ta količina znašala 280 g (8,4 kg na mesec). Te količine so veljale za normalne karte, za prebivalstvo, ki samo ni pridelalo nikakršne prehrane. Samooskrbovalci in težki delavci so imeli drugačne količine dovoljene dnevne porabe.

⁵²³ Ocena v odstotkih se nanaša le na državni uradni list in je približna, saj zajema le okoli 85 % vseh tistih predpisov, ki govorijo o prehranskih artiklih. Ostale je nemogoče razvrstiti po omenjeni klasifikaciji (pridelava, predelava, promet, poraba), ker se nanašajo na dve ali celo več od teh faz.

⁵²⁴ Primeri: *Državni zakonik*, 299/14, 301/14, 353/14, 24/15, 36/15, 64/15, 95/15, 193/17.

⁵²⁵ *Deželni zakonik*, 28/15.

⁵²⁶ *Deželni zakonik*, 62/14.

⁵²⁷ *Državni zakonik*, 75/15.

Deželne oblasti so s tem ukazom dobile pooblastilo za uvedbo uradne izkaznice o porabi kruha in moke ali kako drugače regulirati porabo na svojem teritoriju ali njegovih delih. Štajersko namestništvo je to storilo že po dveh dneh: od 11. aprila dalje so v nekaterih občinah ali krajih smeli oddajati kruh in moko le ob predložitvi uradnih izkaznic. Izdalo jih je namestništvo, veljale pa so v treh mestih s posebnim statusom (Gradec, Celje in Ptuj) in v delih sedmih upravnih okrajev, kjer je bilo večje število industrijskih delavcev.⁵²⁸ Omenjeni ukrep je imel trojni smisel: določil je dovoljeno dnevno količino moke ali kruha na osebo, uvedel izkaznice za porabo le-teh (popularno so jim rekli karte), sočasno pa je bil izveden tudi popis še razpoložljivih količin, saj je moral vsakdo ob prevzemu kart tudi navesti svoje zaloge.

Racionirana prodaja živil je istočasno pomenila tudi omejevanje njihove porabe (predpisovalo jo je 8 % predpisov), ki pa je prebivalstvo prizadela šele takrat, ko mu poleg administrativno omejenih obrokov ni preostala več nobena rezerva ali možnost nakupa brez kart. Najpomembnejše živilo, pri katerem je država direktno, torej ne le posredno z omejenim razdeljevanjem, skušala zmanjšati porabo, je bilo meso. Maja 1915 sta bila uvedena dva t. i. brezmesna dneva (na Štajerskem torek in petek), ko je bila prodaja surovega ali pripravljenega mesa prepovedana,⁵²⁹ a ne še tudi njegovo uživanje, kar je bilo določeno julija 1916⁵³⁰ in še istega leta v septembru razširjeno na tri dni tedensko (ponedeljek, sredo, petek).⁵³¹ Prepoved uživanja se je raztezala tudi na privatna gospodinjstva in je v takšnem obsegu ostala v veljavi do konca vojne. Brezmesnih dni so se držali tudi ob praznikih.

Področje porabe je tisto, na katerega ima oblast najmanj vpliva, saj se najbolj izmika njeni kontroli in je v največji meri odvisno od discipline prebivalcev. A tudi izvajanje drugih predpisov, ki so regulirali zgoraj naštetih zapovedi in prepovedi, je zahtevalo precej napora. Brez ohranjenih poročil, ki bi se izrecno ukvarjala z odnosom prebivalstva do pomanjkanja hrane in načinov njenega reševanja, je moč odzive ljudi ugotavljati le s posrednimi viri. Eden od teh so kazenski postopki proti kršiteljem predpisov v zvezi s preskrbo s prehrano. Obravnava kršitev večine tovrstnih pravnih določil je bila v domeni okrajnih upravnih oblasti, medtem ko so kršilcem zoper cesarske ukaze sodila tudi okrajna (in deloma okrožna) sodišča. Na primeru gradiva Okrajnega sodišča v Celju⁵³² vidimo, da je šlo za cesarske ukaze, ki so za čas vojne določali ukrepe glede preskrbe prebivalstva z nujno potrebnimi stvarmi, in tiste, ki so uravnavali promet z žitom in

528 *Deželni zakonik*, 30/15.

529 *Deželni zakonik*, 39/15.

530 *Državni zakonik*, 218/16.

531 *Državni zakonik*, 289/16.

532 SI_ZAC/0611, šl. 329-332, spisi V. U in VI. U (1914-1918).

mlevskimi izdelki.⁵³³ V veliki večini so to bili prestopki, povezani z navijanjem cen (»izrabljanje po vojnem stanju povzročenih razmer« za »postavljanje očitvidno pretirane cene«) in zoper določbe glede zapore prometa z žitom (skrivanje ali prodaja zaplenjenih zalog). Sodišča se v razmerah, ko niso več veljale normalne tržne zakonitosti, niso togo držala določb omenjenih ukazov ter namestniških in odločb okrajnih glavarstev, ki so sproti določale dovoljene cene za posamezne artikle. Kaznovala so tiste prodajalce, ki so imeli zaloge in so se skušali okoristiti s težkim položajem kupcev ter so si s postavljanjem glede na časovni in krajevni okvir pretiranih cen obetali nadpovprečen dobiček. Na drugi strani niso redke oprostilne sodbe z utemeljitvijo, da je zahtevana cena pač enaka ali le malenkost višja tudi pri drugih prodajalcih. Tudi rok zastaranja za te prekrške ni bil dolg.⁵³⁴ Okrožno sodišče⁵³⁵ je obravnavalo težje oblike navijanja cen in zatajitev zalog kot tudi primere odpora posameznikov ali skupin orožnikom ali vojaštvu pri rekvizicijah in so v primeru obsodbe seveda izrekala težje kazni, zlasti v primeru slednjih.

Vedno večje težave pri preskrbi s hrano so v posameznih občinah pripeljale do nastajanja posebnih odborov, ki so si v sodelovanju z upravnimi organi prizadevali stisko čimbolj omiliti. Po zgledu drugih je občinski odbor v Celju takšen »odbor za življenjske potrebščine« ustanovil 29. januarja 1915.⁵³⁶ Višje oblasti so v razmerah vse večjega pomanjkanja na takšno samoiniciativno organiziranje seveda gledale z naklonjenostjo in so ustanovitev podobnih teles (imenujejo jih sosvete) priporočile konec marca še povsod tam, kjer jih do tedaj ni bilo, tudi na deželnem in okrajnem nivoju.⁵³⁷

Tako je država nastala avtonomna telesa iz potrebe prevzela v svoje okrilje in jih spremenila v podaljšek svoje izvršilne oblasti. Ko je postalo očitno, da bodo spopadi dolgotrajni, je morala vlada, ki je vse podredila vodenju vojne, pač zagotoviti minimalno preskrbo v zaledju. V začetku leta 1915 je postalo pomanjkanje hrane že tolikšno, da za njegovo obvladovanje niso bila zadostna le telesa z ozko krajevno pristojnostjo, kot so bili omenjeni sosveti. Svobodno trgovanje po načelu ponudbe in povpraševanja ni bilo več mogoče, saj sta bila motena tako proizvodnja kot promet dobrin široke potrošnje. Z zagotavljanjem proizvodnje, zablembami, določanjem cen, delitvijo zaseženih dobrin in ureditvijo porabe je država, če je hotela preprečiti stradanje prebivalcev, morala prevzeti organizacijo njihove prehrane v svoje roke. To je rezultiralo – ob hkratnem večanju števila

533 *Državni zakonik*, 194/14, 228/15, 261/16 in 131/17 in *Državni zakonik*, 41/15, 167/15, 176/16 in 235/17.

534 *Državni zakonik*, 93/17 in 413/17.

535 *SI_ZAC/0609*, šk. 82-86, spisi Vr. (1914–1918).

536 *SI_ZAC/0024*, šk. 12, zapisnik seje občinskega odbora, 29. 1. 1915.

537 *SI_ZAC/0024*, šk. 166, 3967/15, dopis namestništva, 27. 3. 1915.

tozadevnih predpisov – v nastanku številnih osrednjih državnih teles, ki so bila zadolžena za promet s posameznimi artikli. Prvi je bil Vojno žitni zavod s sedežem na Dunaju, ustanovljen z vladnim ukazom 27. februarja 1915.⁵³⁸ Pristojnosti zavoda so po deželah opravljale njegove podružnice. Zavod je imel predvsem nalogo pokupiti presežke žita v vseh krajih, kjer so se pokazali ob popisu. Del tako pridobljenega žita je zavod sam odrejal v mletje nekaterim mlinom, saj ga za vse ni bilo dovolj, del ga je prepustil krajevnim odborom za preskrbo, da so ga sami dali v mletje v lokalnih mlinih. Zavod je sicer odkazoval žito in moko v skladi s predpisi o porabi le-teh okrajem in večjim občinam, med potrošnike pa so blago razdeljevali krajevne oblasti s pomočjo aprovizacijskih odborov.⁵³⁹

Glede sladkorja je bila situacija enaka: še julija 1915 je za njegovo preskrbo skrbelo namestništvo, nato pa je ta pristojnost prešla na Centralo za sladkor na Dunaju,⁵⁴⁰ ustanovljeno z ukazom ministra za trgovino 7. julija 1915.⁵⁴¹

Omenjena Zavod in Centrala sta le dve od številnih vojnogospodarskih organizacij, ki jih je država ustanovila v času vojne. Bile so glavne nosilke državnega gospodarjenja z neobhodno potrebnimi artikli in surovinami zanje, med njimi pa so bile najpomembnejše tiste, ki so jih na kratko poimenovali prehrabene centrale. V njihovi pristojnosti je bil nadzor prometa s posameznimi pridelki in izdelki s področja prehrane ljudi in domačih živali. Brez njih bi avstrijsko gospodarstvo v blokadi klonilo že prej.⁵⁴²

Poleg teh vsedravnih central so ustanavljali tudi telesa po deželah, na lokalnem nivoju pa se je država pri izvajanju teh nalog naslonila na občinsko upravo, ki je v skladu z dolžnostjo izvajanja nalog iz prenešenega delokroga skrbela za objavlanje in izvrševanje odredb nadrejenih uradov, v sicer redkih zadevah lokalnega pomena pa je smela postopati samostojno. Občinski teritoriji so bili najnižja stopnja v načrtovanju pridobivanja in v obratni smeri tudi razdelitve blaga. Med najnižjim, občinskim, in najvišjim, državnim, nivojem sistema organizirane preskrbe, torej med občinskim aprovizacijskim odborom in Uradom za prehrano ljudi, sta bila še dva: okrajni (okrajni aprovizacijski odbor) in deželni (deželne podružnice »central«), ki pa sta v dobršni meri predstavljali le transmisijo v centru sprejetih odločitev.

Že v uvodu opisana nepripravljenost države na dolgotrajno vojno je postala očitna tudi na področju organizacije mreže, ki bi zadovoljivo reševala vprašanja preskrbe prebivalstva. To vsekakor velja za prvi dve leti vojne, ko so jo dogodki prehitevali in je s svojimi ukrepi vedno za korak zaostajala za dejanskim stanjem.

538 *Državni zakonik*, 47/1915.

539 *Zadruga*, 1915, št. 8, str. 107, 108.

540 SI_ZAC/0024, š.k. 168, 8560/15 in 9009/15, dopisa namestništva, 4. in 13. 7. 1915.

541 *Državni zakonik*, 195/15.

542 Loewenfeld=Russ, *Die Regelung*, str. 72–82.

Ob začetku vojne niso obstajali nobeni posebni organi, katerih zadolžitev bi bila preskrba prebivalstva z nujno potrebnimi artikli, do konca leta 1916 pa je nastala široko razvejana mreža teles, s katerimi je država nadzirala preskrbo s prehrambeni artikli za potrebe prebivalstva na vseh ravneh, od občinskih do državne. Država je že obstoječi upravni strukturi dodala še ta posebna telesa z eno samo zadolžitvijo, ki se je, bolj kot se je vojna vlekla, izkristalizirala v eni sami nalogi: preprečiti stradanje prebivalstva.

Mesto Celje, ki je v času prve svetovne vojne imelo okoli 7000 prebivalcev, je bilo glede na oskrbo z živili povsem odvisno od svoje okolice. Razen posameznih vrtov ni imelo površin, na katerih bi njegovi prebivalci mogli pridelovati občutnejše količine živeža, zato so se morali meščani z njimi oskrbovati pri trgovcih (kljub oteženim pogojem jih je v začetku leta 1915 še enajst prodajalo moko), pekih in mesarjih (obojih je konec leta 1914 delovalo po devet), pri branjevkah na živilskem trgu, na živinskih sejmi. V mestu sta delovala klavnica in mlin, še eden pa v neposredni bližini, v okoliški občini Celje na Hudinji.

V tednih po atentatu v Sarajevu so cene prehranskih artiklov tudi v Celju hitro rasle.⁵⁴³ Deloma je bil to normalen odziv ponudbe na povečano povpraševanje, deloma ga je povzročila vojna uprava z nakupovanjem prehranskih artiklov za svoje potrebe⁵⁴⁴ in s popolno zasedbo železniških povezav, ki so bile polno obremenjene s transportom za vojsko, deloma pa je bilo povišanje cen tudi plod špekulacij trgovcev. Glede možnosti uporabe železnic za civilne potrebe so železniške uprave dobile navodila, naj – glede na dopustnost – omogočijo transport pomembnih živil, če občinske uprave potrdijo, da je omenjeno blago potrebno za oskrbo mest. Na Štajerskem se je to nanašalo le na pet mest, med njimi tudi na Celje.⁵⁴⁵

Do konca prvega vojnega leta se med prehrabnimi artikli v Celju v arhivskem gradivu in lokalnem časopisu največkrat omenja moka, oziroma žitarice. Z njo so se celjski peki mogli oskrbovati pri dveh velikih mlinih: pri mestnem v Gaberju in pri mlinu Petra Majdiča na Hudinji. Kdor je pekel kruh sam, je lahko zanj v mestu moko kupil pri (vštevši mestni mlin) enajstih trgovcih.⁵⁴⁶ Popis žita in moke 15. oktobra 1914 je pokazal, da je na področju mesta bilo v zalogah okoli 880 ton različnih vrst žit (največ pšenice: 777 ton), 841 ton pšenične moke (našteti je enajst vrst).⁵⁴⁷ V tem obdobju je moč zaznati veliko pozivov k varčnejši uporabi moke, ob koncu leta pa je bila ta tudi oblastno predpisana: od 1. de-

543 *Deutsche Wacht*, 1. 8. 1914, str. 5; SI_ZAC/0024, šk. 160, 11.084/14, dopis prvega mestnega mlina mestnemu svetu Maribor, 14. 8. 1914.

544 Loewenfeld=Russ, *Die Regelung*, str. 45.

545 *Deutsche Wacht*, 8. 8. 1914, str. 4; natančneje v SI_ZAC/0024, šk. 22, preds. 62/14, dopis iz Gradca, 7. 8. 1914

546 Podatek iz začetka januarja 1915.

547 SI_ZAC/0024, šk. 22, preds. 159/14, popis žit in moke na dan 15. 10. 1914.

cembra dalje so peki smeli peči kruh le iz mešanice moke, ki je vsebovala še samo 70 % pšenične ali ržene, kot ostanek so smeli uporabiti ječmenovo, koruzno ali krompirjevo moko. Mlini so že novembra dobili omejitvena navodila glede vrst mok, ki naj bi jih proizvajali. Pšenično krušno moko so smeli prodajati le v zmesi iz 67 % pšenične in 33 % ječmenove moke ali 70 % pšenične in 30 % koruzne moke ali krompirjeve valjane ali riževe fine moke.⁵⁴⁸ Mestni mlin je upošteval ukaze in začel proizvajati odgovarjajoče mešanice sredi decembra.⁵⁴⁹ Za dnevno oskrbo (večinoma proizvodnjo kruha) so celjski peki tedaj potrebovali 3360 kg moke, od tega približno tretjino (1155 kg) za civilno prebivalstvo in kar dve tretjini (2205 kg) za vojaštvo. Razmerje je presenetljivo le na prvi pogled, če navedemo, da je v januarju leta 1915 bilo v Celju na oskrbi že 2500 ranjenih, v okolici pa veliko okrevajočih.⁵⁵⁰ Veliko obremenitev za preskrbo so povzročali tudi begunci iz okupiranih ali zaradi front prizadetih krajev monarhije. Samo v mestu je bilo avgusta 1917 skoraj 1000 beguncev.⁵⁵¹ O italijanskih beguncih se je iz januarja 1917 ohranil zapis, da so ob vpadnicah v mesto v jutranjih urah v kordonih pričakovali v mesto prihajajoče kmetice in od njih za vsako zahtevano ceno kupovali prehrabene artikle. S tem so povzročali pomanjkanje določenih artiklov in rast cen v mestu.⁵⁵²

Ob januarskem popisu zalog žitaric na območju mesta je mestni mlin imel uskladiščenih 35 vagonov pšenice, 69 vagonov ječmena, 9 vagonov rži in vagon koruze.⁵⁵³ Zanimiva je sprememba razmerja med količinami pšenice in ječmena v zalogah. Ravno omenjenemu (350 ton pšenice in 690 ton ječmena) postavimo za primerjavo izvršenega popisa izpred slabih treh mesecev. Takrat je bilo ob 777 tonah pšenice v mestu 30 kg (!) ječmena.⁵⁵⁴ Občinskega vodstva ni skrbelo, saj je maja ugotavljalo, da ima v zalogi mestnega mlina zagotovljen del za oskrbo mestnega prebivalstva do začetka avgusta, torej do nove žetve.⁵⁵⁵ MOC si je z naslonitvijo na mestni mlin zagotovila redno oskrbo z moko in je mogla v začetku marca 1915, torej v času, ko so ponekod po Avstriji že prehajali na razdeljevanje moke in kruha z nakaznicami, zadovoljno ugotoviti, da njenim prebivalcem omenjenega ne primanjkuje. Nadzorovanega razdeljevanja torej še niso uvedli, vseeno pa so sprejeli predpis, s katerim so omejili količino enkratnega nakupa, mlinarji in trgovci z moko pa so bili obvezani voditi evidenco.⁵⁵⁶

548 *Državni zakonik*, 324/14.

549 SI_ZAC/0024, šk. 164, 941/15, dopis prvega mestnega mlina, 21. 1. 1915.

550 SI_ZAC/0024, šk. 164, 475/15, dopis MOC namestništvu, 14. 1. 1915.

551 SI_ZAC/0024, šk. 188, 11.335/17, dopis MOC, 27. 8. 1917.

552 SI_ZAC/0024, šk. 23, preds. 12/17, dopis MOC, 7. 1. 1917.

553 SI_ZAC/0024, šk. 163, 195-203/15, dopis namestništva, 13. 1. 1915.

554 SI_ZAC/0024, šk. 22, preds. 159/14, popis moke in žita na dan 15. 10. 1914.

555 SI_ZAC/0024, šk. 166, 4895/15, dopis MOC namestništvu, 8. 5. 1915.

556 SI_ZAC/0024, šk. 165, 2504/15, dopis MOC mestnemu odboru Wolfsberg, 3. 3. 1915.

Pomanjkanja moke marca 1915 sicer še ni bilo, vendar je prebivalstvo že začelo omejitve porabe na 240 g moke dnevno, obvezno mešanje pšenične s slabšimi mokami, omejitve časa peke kruha in določba, da smejo peki peči le kruh (ne pa več na primer drobnega peciva).⁵⁵⁷ Toda tudi ta kruh je bil zaradi čedalje večje količine dodatkov vse slabši. Od konca januarja 1915 je veljal ukaz, po katerem je smelo testo za kruh vsebovati le 50 % pšenične ali ržene moke. Razširili so tudi seznam nadomestkov zanju; poleg že omenjenih ječmenove, koruzne in krompirjeve moke, so to bili še ovsena in riževa moka, krompirjeva kaša in sladkor (slednji le do 5 %). Tudi glede priprave velikonočnih potic in kruhkov oblast ni popustila in je za peko le-teh zahtevala uporabo mešanice mok.⁵⁵⁸

11. aprila 1915 je v Celju, kot drugod po Štajerskem, stopil v veljavo predpis, na podlagi katerega je bilo moč kupiti moko in kruh samo z uradnimi izkaznicami (kartami). Izdajalo jih je namestništvo, prebivalstvu pa so jih delile občine. Uvedba kart je veljala le za mesta in kraje z močnejšo industrijo, na Celjskem jih je predpis predvideval le za mesto ter naselji Gaberje in Breg v občini Celje-okolica.⁵⁵⁹

Sistem nakupa s kartami namestništva je poznal tri vrste le-teh: cele, zmanjšane in dnevne. Prve so vsakemu posamezniku za en teden (vsakič so bile tiskane v drugačni barvi) omogočile nakup 1400 g moke ali 1960 g kruha, druge pa 1000 g moke ali 1400 g kruha. Karte so imele odrezke (polne po 56, zmanjšane, ki so jih dobili tako, da so polnim odstrigli levo stran, pa 40), s katerimi je posameznik lahko dobil 25 g moke ali 35 g kruha. Peki so od 4. aprila dalje smeli peči le kruh v teži 35, 70 ali 140 dag; s tem so omogočili lažjo prodajo, saj je 10, 20 ali 40 odrezkov na karti odgovarjalo enemu hlebcu ustrezne teže. Prvi teden so vsi prebivalci dobili le zmanjšane karte, v naslednjih pa glede na to, kolikšne zaloge mlinških izdelkov so prijavili ob prvem prejemu kart. Kdor je prijavil zalogo moke, večjo od dveh kilogramov, je prejemal zmanjšane karte, dokler se njegova domača količina ni zmanjšala pod to mejo. Seveda je smel tudi iz lastnih zalog porabljati le predpisanih 200 g moke na dan. Sistem uradnih kart je torej poskušal v dovoljeni količini porabe upoštevati tudi domače zaloge, vendar je vprašljivo, koliko ljudi jih je v polni količini (če sploh) prijavilo ob praktično nični možnosti kontrole. Obstajale so tudi dnevne karte s šest odrezki za 35 g kruha; prejemali so jih tisti, ki so se začasno zadrževali v občini, v kateri so bile v uporabi karte.⁵⁶⁰ Po uvedbi kart so občinske oblasti kontrolirale porabo moke pri pekih in po izsledkih prvega tedna (zbrane odrezke kart so vsi, ki so prodajali moko in kruh, morali vrniti občini) so dodeljevali moko tudi naprej.⁵⁶¹

557 *Deutsche Wacht*, 31. 3. 1915, str. 4.

558 Prav tam, str. 5.

559 *Deutsche Wacht*, 21. 4. 1915, str. 4.

560 *Deutsche Wacht*, 31. 3. 1915, str. 4.

561 SI_ZAC/0024, šk. 166, 4895/15, dopis MOC namestništvu, 8. 5. 1915.

Razdeljevanje kart, ki ga je opravljala mestna občina v svoji stavbi na današnji Prešernovi ulici, in prodaja z njihovo pomočjo ni prinesla nikakršnih (zabeleženih) nasprotovanj prebivalstva. Pokazale pa so se druge slabosti: že ob koncu drugega tedna kontrolirane prodaje se je izkazalo, da nekateri sloji prebivalstva z njim niso mogli biti zadovoljni, saj je bila preskrba z ostalimi živili (zlasti z mesom) zaradi visokih cen zelo otežena in so bili torej prisiljeni zadovoljevati potrebo po hrani predvsem s kruhom, čigar poraba pa je bila omejena. Na drugi strani pa tisti, ki so si še zmogli kupiti kakšen dodatek, niso porabili vseh krušnih kart. Mestna občina je tako nastali primanjkljaj na eni in presežek na drugi strani skušala izravnati.⁵⁶²

Z uvedbo racioniranja moke so se pri njej najhujšemu izognili za slabo leto, do začetka leta 1916, a sporadični primeri pomanjkanja posameznih živil so se kazali že v času pred tem. O tem je le malo omemb, pojavljale so le takrat, ko je posameznega artikla povsem zmanjkalo (značilno je, da časopis o tem ni pisal). Prvi takšen primer je iz januarja 1915, ko je občina prosila za takojšnjo pošiljko soli, ker so bile vse zaloge izčrpane. Tudi skladišče soli v lasti erarja na železniški postaji je bilo prazno.⁵⁶³ V Celju in okolici naj bi porabili letno 500 vagonov soli, iz soline v Ausseeju pa so jih v treh mesecih prejeli le pet.⁵⁶⁴ Pomanjkanje soli v mestu se omenja tudi v marcu,⁵⁶⁵ kasneje se ta problem pojavi še konec oktobra 1917, ko trgovec Zangger potoži, da že tedne ni v Celje nobene pošiljke soli, kar v času, ko je potrebno konzervirati zelje in repo, lahko povzroči veliko škodo.⁵⁶⁶

V Gradcu in ostalih večjih mestih na Štajerskem je mleka in masla primanjkovalo že marca 1915, hkrati pa naj bi v drugih delih dežele mleko še vedno uporabljali za krmljenje živine.⁵⁶⁷ O stanju v mestu dovolj pove dejstvo, da je namestništvo mestu dovolilo za pokritje svojih potreb zaseči vse zaloge in bodočo proizvodnjo mleka, jajc in krompirja na področju okrajnega glavarstva Celje (seveda z izjemo količin, potrebnih za vojaštvo in lokalne potrebe).⁵⁶⁸ Omenjeno določilo je v praksi pomenilo, da jajc, mleka in krompirja prebivalci Celja niso mogli več kupiti od branjevk na tržnici, temveč le na prodajnem mestu MOC. Za vsako pošiljko omenjenega, poslano drugam kot na naslov mest Celje ali Gradec, so proizvajalci ali trgovci potrebovali dovoljenje MOC, ki pa je gotovo dala soglasje k prodaji šele, ko so bile zadovoljene njene potrebe. Mesto je bilo torej v privilegiranem položaju, saj so mu bili podrejeni tudi posamezniki, ki teritorialno

⁵⁶² *Deutsche Wacht*, 24. 4. 1915, str. 3 in 28. 4. 1915, str. 4; SI_ZAC/0024, šk. 166, 4895/16, dopis MOC namestništvu, 8. 5. 1915.

⁵⁶³ SI_ZAC/0024, šk. 164, 475/15, dopis MOC, 14. 1. 1915.

⁵⁶⁴ SI_ZAC/0024, šk. 165, 2278/15, dopis namestništva, 20. 2. 1915.

⁵⁶⁵ Prav tam, 3417/15, dopis namestništva, 17. 3. 1915.

⁵⁶⁶ SI_ZAC/0024, šk. 190, 14.438/17, dopis F. Zanggerja, 26. 10. 1917.

⁵⁶⁷ SI_ZAC/0024, šk. 165, 3116/15, dopis namestništva, 9. 3. 1915.

⁵⁶⁸ *Deutsche Wacht*, 17. 11. 1915, str. 3.

sicer niso sodili pod njegovo pristojnost. Na primeru mleka vidimo, da proizvajalci mestni oblasti niso sami ponujali količine, ki je bila določena za zaplembo. Mestna oblast se ga je trudila pridobiti čimveč in to z angažiranjem posameznih kmetov ali zadrug. Decembra 1916 ga je na Šentjurskem zbirala tamkajšnja mlekarina po 40 krajcarjev za liter. Ker pa so toliko že pri proizvajalcu plačevali zanj begunci z juga in vzhoda monarhije iz begunskega taborišča Blagovna, je morala mestna oblast ponuditi več. Hkrati so se zmanjšale tudi razpoložljive količine mleka, ker ga je za begunce zbiralo tudi okrajno glavarstvo Celje. Mestna občina je predlagala dogovor in tako sta se z okrajnim glavarstvom sporazumela za delitev količin mleka iz občin Šentjur in Šentjur okolica na polovico.⁵⁶⁹ Navesti pa je potrebno količino: mesto je na ta način od tam dobilo 30–50 (!) litrov mleka. Spomladi leta 1917 so v sodelovanju z okrajnim glavarstvom v širši okolici mesta z rekvizicijami nabrali 2000 litrov na teden. Večji del tega je šel v bolnišnice, mleko so dobili še otroci, mlajši od šest let, in bolni, le delček ga je preostal za gospodinjstva.

Jajca so do zaplembe v mestu prodajali branjevke in trgovci, za kasnejši čas pa so ohranjeni podatki, da se je mesto oskrbovalo z njimi tudi pri trgovcih iz širše okolice (Žalec, Zibika, Pristava). S tem v zvezi pa je ohranjen tudi spomin na izsiljevalsko politiko mestne občine do omenjenih trgovcev. Ti so za pošiljke jajc, ki so jih prodajali na Dunaj, v Gorico, Trst in drugam, potrebovali transportna dovoljenja, ki jih je izdajala MOC. Ta pa je izdajo le-teh pogojevala z dobavo jajc tudi na svoj naslov.⁵⁷⁰

Kot je bilo že omenjeno, je leto 1916 prineslo precejšnjo zaostritev težav v preskrbi s prehrano. Tega leta so prebivalci Celja začeli prejemati manjše količine moke in kruha, kot bi jim pripadale. O velikem pomanjkanju govori že poročilo iz prve polovice januarja. Hkrati še izvemo, da so bile dotedanje razmere v Celju – v avstrijskem okviru – še kar zadovoljive, saj je takšno stanje, ki je tedaj zajelo Celje, drugod (navedeni so Gradec, Dunaj in Češka) trajalo že mesece.⁵⁷¹ Celjane je prizadela tudi zamenjava kart za moko in kruh. Od 20. februarja dalje so bile v veljavi dvotedenske, in sicer dveh različnih vrst. Ločile so se glede na velikost kraja, v katerem so veljale. V manjših krajih niso prinesle nobenih sprememb.⁵⁷² V določenih večjih in industrijskih krajih (med naštetimi so bili tudi Celje, Breg in Gaberje) so zmanjšali količino moke pri oddaji. Posameznik jo je dobil le kilogram za dva tedna, za ostalo pripadajočo mu količino si je moral kupiti kruh. V omenjenih krajih so imele veljavne karte 36 odrezkov samo za kruh in 20 za

569 SI_ZAC/0024, šk. 177, 9163/16, dopis MOC OG Celje, 1. 12. 1916; dopis MOC občini Šentjur, 13. 12. 1916.

570 SI_ZAC/0024, šk. 173, 1786/16, dopis MOC F. Založniku v Zibiki; SI AŠ 174, 2252/16, dopis MOC E. Zupanu v Pristavi, februar 1916.

571 *Deutsche Wacht*, 12. 1. 1916, str. 3.

572 Lastnik je z njimi mogel kupiti za dva tedna 3920 g kruha ali 2800 g moke, v večjih mestih pa 3920 g kruha ali 2520 g kruha in 1000 g moke. – *Deželni zakonik*, 15/16.

moko in kruh.⁵⁷³ To je Celjane zelo prizadelo, ker so zlasti v gospodinjstvih malih meščanov in industrijskih delavcev od začetka vojne sami začeli peči kruh, saj se je to izkazalo za bolj gospodarno.⁵⁷⁴ Kasneje so za imenovane kraje prišle v uporabo bolj ugodne karte, ki so imele odrezke za moko in kruh.

Na enak način kot pri moki so organizirali prodajo na karte tudi pri sladkorju in kavi ter masti, olju in maslu. Vse so uvedli v letu 1916. Za sladkor so prišle v uporabo sredi marca in so se glasile na kilogram za štiri tedne, naslednji mesec pa je namestništvo uvedlo dve vrsti (A in B) sladkornih kart. Mesta in kraji z industrijskimi delavci so dobili prve, ki so imele po 10 odrezkov po 125 g, ostali prebivalci pa takšne z osmimi odrezki (1000 g) za štiri tedne.⁵⁷⁵ Julija so začele veljati karte za kavo, ki so jo posamezniku vsakih osem tednov dodelile 250 g. Tudi pri slednjih je veljalo, da so bili prebivalci mest, trgov in industrijskih središč deležni večjih deležev, posamezniku so omogočile nakup 375 g kave. Dobili jih niso otroci, mlajši od štirih let, in gospodinjstva, ki so imela zaloge večje od kilograma.⁵⁷⁶

Primer kave kaže še en vidik naporov oblasti za čimbolj nemoteno oskrbo prebivalstva, in sicer iskanje nadomestkov za živila. Teh so ob pomanjkanju pravih v času vojne uporabljali celo vrsto. V zvezi s tem se je pojavil pojem »nategovanje«, ki je označeval dodajanje nadomestnih (praviloma manj vrednih) snovi artiklu, ki ga je primanjkovalo, z namenom nategovanja, podaljševanja obdobja, ki se ga bi dalo preživeti s tako povečanimi (a kvalitetno osiromašenimi) količinami. Že omenjeno mešanje pšenične moke s slabšimi vrstami in dodajanje krompirja ali drugih primesi je prvi primer, kasneje pa so se pojavljali še novi. Ob pomanjkanju sladkorja so si pomagali s saharinom ali umetnim medom. Glede prvega to pač ni nič nenavadnega, saj je čisto običajen nadomestek za sladkor, a le z današnjo perspektive. Do takrat pa je bilo trgovanje z njim prepovedano, dostopen je bil le z receptom v lekarnah, ker so ga imeli za nevarnega zdravju, nato pa je v času vojne začel nadomeščati sladkor. A tudi količine umetnih sladil so bile omejene in zato so se tisti, ki so jih prejeli, morali odpovedati deležu sladkorja.⁵⁷⁷ Maja 1917 so na Štajerskem začeli prodajati t. i. vojno margarino, ki naj bi nadomestila do tedaj uporabljani »jedilni loj«. Prodajali so jo po 240 g, za kuho naj bi bila »posebno primeren izdelek« in naj bi v ostalih deželah že doživela ugoden odmev.⁵⁷⁸ Kot surovine za pridobivanje olja so služile pečke melon, kumaric, jabolk in hrušk ter koščice češpelj in marelic, kot rastlino, iz katere semenja se more pridobiti »prvovrstno olje«, so priporočali tudi vrtni mak.

573 *Zadruga*, 1916, šte. 5, str. 36.

574 *Deutsche Wacht*, 23. 2. 1916, str. 3.

575 *Deutsche Wacht*, 12. 4. 1916, str. 4.

576 *Deutsche Wacht*, 24. 6. 1916, str. 3, 4.

577 *Deutsche Wacht*, 10. 2. 1917, str. 4; SI_ZAC/0031, šk. 29, sign. 394, okrožnica OG Celje, 30. 5. 1918.

578 *Deutsche Wacht*, 19. 5. 1917, str. 3.

Največ omemb, tako v zakonodaji kot v arhivskih in časopisnih virih, je bilo namenjeno kavi, oziroma njenim nadomestkom. Potrebno je ločiti med mešanici in nadomestki. Prvim so bila še dodana kavna zrna, drugi pa jih niso več vsebovali. Glede na to, da gre za blago, čigar preskrba je bila povsem vezana na uvoz, je kar presenetljivo dejstvo, da je bila le-ta vse do začetka leta 1917, čeprav v pičlih količinah, dokaj redna.⁵⁷⁹ Tedaj pa so se njene zaloge tako zmanjšale, da so jo morali začeti mešati z dodatki. Marca 1917 so se odločili za dodajanje surovega sladkorja, prodajo prave kave pa so ustavili.⁵⁸⁰ Nove karte za kavo, veljavne od srede aprila, so sicer še veljale za 125 g prave kave ali 250 g mešanice (za osem tednov), vendar so prodajo v prvih dneh avgusta istega leta prepovedali.⁵⁸¹ Urad za prehrano se je kasneje odločil za mešanico, sestavljeno iz 80 % karameliziranega surovega sladkorja, 10 % moke iz repe in 10 % zrn kave. Zaradi pomanjkanja sladkorja in kave so mešanico večkrat spremenili (novembra 1917: 70 % karameliziranega sladkorja, 15 % moke volčjega boba, 10 % želodove moke in 5 % kave), marca 1918 pa so dodajanje kave ukinili in mešanica je bila od tedaj sestavljena le iz 55 % karameliziranega sladkorja in 45 % drugih dodatkov.⁵⁸² Kot ti so nastopali repa, želod, ječmen, slad, fige, cikorijska moka, moka iz sladkorne pese, prebivalci pa so mogli piti želodovo, figovo, sladno ... kavo.⁵⁸³

V začetku oktobra 1916 so uvedli prodajo masti in slanine na karte: vsak jo je mogel dobiti 12 dag na teden, delavci pri težkih delih pa 15 dag. Splošne karte so omogočile nakup masti, slanine, masla ali olja. Posamezniki z zalogami, večjimi od kilograma za odrasle ali pol kilograma za otroke, stare od enega do treh let, so dobili le karte za maslo.⁵⁸⁴ Aprila 1917 je okrajno glavarstvo Celje sporočilo občinam, da okraj ne more več računati na dovoz semenskega krompirja od drugod in si ga mora zagotoviti iz lastnih zalog, ki so po predhodnem popisu znašale 127 vagonov. Komisionarji naj zato nakupijo še petino te količine za seme, če ne gre drugače tudi iz zalog, ki so ostale kmetom za prehrano ljudi in živali.⁵⁸⁵

Ob vstopu Romunije v vojno avgusta 1916 so bile pošiljke moke in pšenice od tam na hitro odpravljene in v začetku septembra je bilo v Celju na razpolago le še 1000 kg moke. Tako majhne količine niso mogli enakomerno porazdeliti in so zato, da bi se izognili večurnemu čakanju, čakajočim pri mestnem mlinu, kjer so moko izdajali, razdelili številke, s katerimi so potem dobili pripadajoči del moke. Številke seveda ni bilo dovolj za vse lastnike kart, saj bi v tem primeru (glede na število prebivalcev v oskrbnem okraju Celje mesto) vsak dobil 33 g. Čez nekaj dni

579 Loewenfeld=Russ, *Die Regelung*, str. 270.

580 *Deutsche Wacht*, 24. 3. 1917, str. 4.

581 *Deutsche Wacht*, 11. 8. 1917, str. 3.

582 Loewenfeld=Russ, *Die Regelung*, str. 271.

583 *Državni zakonik*, 96/18.

584 *Deutsche Wacht*, 4. 10. 1916, str. 4.

585 SI_ZAC/0056, šk. 8, sign. 1, leto 1917, okrožnica OG Celje, 8. 4. 1917.

se je preskrba z moko izboljšala in so mogli številke razdeliti vsem imetnikom krušnih kart, s čimer so zmanjšali pritisk na trgovino. Ko je sredi septembra zopet nastopilo pomanjkanje moke, je MOC tehtala, ali naj zopet razdeli številke le delu imetnikov kart ali naj ustavi izdajo moke, dokler si ne ustvarijo takšne zaloge moke, ki bi omogočila enakomerno oddajo. Po izkušnjah prve izdaje številk (zamera tistih, ki jih niso dobili, je bila gotovo velika) so se odločili za slednje in moke nekaj dni niso prodajali. Prejemali so jo le peki za zagotovitev najnujnejših potreb.⁵⁸⁶ Nato so ponovno prešli na sistem številk. Imetniki kart so številko dobili na magistratu in so z njo mogli ob točno določenem dnevu in uri kupiti pripadajoči jim del moke. Kasneje so sistem razdeljevanja še bolj poenostavili: številko vrstnega reda dviga moke so dobili napisano že kar ob dvigu kart.⁵⁸⁷ Ob koncu oktobra je bilo v mestu 1500 številk (vsi člani istega gospodinjstva so imeli isto). Vsi prebivalci občine so mogli kupiti moko na dan in ob uri, ki sta bila razglašena v časopisu in v izložbi pri oddajnem mestu pri mestnem mlinu v Gaberju. Opremljanje krušnih kart s številkami gospodinjstev pa je bilo kljub poenostavitvam še vedno dolgotrajno in čakanje za stranke v zimskem času še posebej mučno, zato kart niso več razdeljevali posameznim gospodinjstvom, temveč le lastnikom ali oskrbnikom hiš, ti pa naprej svojim stanovalcem.⁵⁸⁸ Sistem številk se je verjetno ohranil do konca vojne (omenja se še februarja 1918).

Septembra 1916 so prebivalci Celja mogli z eno karto dobiti kilogram, naslednji mesec pa le 0,8 kg moke. Kruh so lahko kupovali do tedaj pri pekih, ki so jim dodeljevali moko, ob koncu oktobra pa so to možnost odpravili. Da bi omogočili enakomerno oskrbo prebivalcev vsega oskrbnega okraja, so za kruh odprli enotno prodajno mesto na Glavnem trgu. Peki kruha niso smeli več prodajati sami, temveč so ga morali po določenih cenah dobavljati temu prodajnemu mestu. Peki je mestna oblast nadzirala: s primerjavo količin dodeljene jim moke in iz nje izdelanega kruha so ugotavljali, kdo se drži predpisanega razmerja, da mora 5 enot moke dati 7 enot kruha.⁵⁸⁹ Za dva dneva je na karto pripadlo 175 g kruha, poleg tega pa še 120 g kruha ali 100 g moke dnevno.⁵⁹⁰ Dvotedensko torej 2905 g kruha ali 1225 g kruha in 1400 g moke, kar je v razkoraku s količinami za večje kraje (3920 g kruha ali 2520 g kruha in 1000 g moke), ki so jih določili februarja istega leta (in jih še niso razveljavili).

Primanjkljaj se je pojavljal tudi pri drugih artiklih. Čeprav bi po ključu 125 g na osebo Celje dnevno potrebovalo 50 vagonov krompirja do aprila, ga je do novembra dobilo le 12. Pomanjkanje sladkorja se je pokazalo kot problem predvsem

⁵⁸⁶ *Deutsche Wacht*, 16. 9. 1916, str. 4.

⁵⁸⁷ *Deutsche Wacht*, 4. 10. 1916, str. 5.

⁵⁸⁸ *Deutsche Wacht*, 22. 11. 1916, str. 4.

⁵⁸⁹ SI_ZAC/0024, šk. 182, 477/17, dopis MOC peku Janiču, 10. 1. 1917.

⁵⁹⁰ *Deutsche Wacht*, 31. 10. 1915, str. 3.

pri majhnih otrocih, ker niso dobivali pripadajočega jim deleža kruha, mleka je primanjkovalo, brez sladkorja pa niso mogli piti kave.

V zvezi z zmanjševanjem količine moke, ki so jo prejeli prebivalci, so ohranjeni tudi zapisi o goljufanju. Karte so bile seveda tiskane glede na uradno veljavne polne količine, a v obdobjih, ko teh ni bilo moč dejansko razdeliti prebivalcem, je občina določena del odrezkov na njih uničila z modrimi črtami. Ljudje so te črte radirali in pri nakupu uveljavljali več odrezkov, kot bi smeli. To kaže na veliko stisko, saj so se zavestno podali v goljufijo z veliko možnostjo, da jih odkrijejo; vse karte so namreč imele številke in že ob površnem naknadnem pregledu odrezkov se je moglo ugotoviti, kdo je goljufal.

Pomanjkanje sladkorja, ki je vladalo v drugih krajih že dolgo časa in za nakup katerega so bile že od marca potrebne karte, je sredi novembra zajelo tudi Celje. Vzrok zanj je bil v določbi, da smejo tovarne sladkorja predelovati le 80 % prej proizvedenih količin in na drugi strani tudi v pomanjkanju prevoznih zmogljivosti na železnici. Dostave so zato zamujale: V Celju je bila količina, ki bi jo morali prejeti v začetku meseca, napovedana šele za njegov konec.⁵⁹¹ Obrtnikom, ki so za delo potrebovali veliko sladkorja, so določali količine dobave glede na količine, porabljene v zadnjem letu pred vojno.⁵⁹²

Oddaja sladkorja v celjskem in nekaterih drugih nanj meječih okrajih je bila od začetka julija 1915, ko je preskrba z njim prešla v roke centrale za sladkor na Dunaju, do začetka leta 1917 v rokah Celjske družbe za kolonialno blago Union, tedaj pa jo je za celjski oskrbni okoliš prevzel v svoje roke mestni urad. Prodajali so ga v isti trgovini kot kruh (na Glavnem trgu), ob koncu februarja 1917 so ga prebivalci mesta in celjske okoliške občine dobili po kilogram, v ostalih občinah oskrbnega okraja pa le po 750 g.⁵⁹³

Februarja 1917 so prebivalci mestne in okoliške občine Celje ter šestih sosednjih občin sladkor kupovali v Celju. Izdajali so ga enkrat mesečno, težki delavci ter prebivalci Celja in večjih krajev so dobivali po 125 dag, drugod pa le 80 dag na osebo. Uradna prodajna mesta so delila sladkor tako, da so najprej prišli na vrsto težki delavci, nato prebivalci naštetih krajev in občin, na koncu pa podeželani. Šele ko so naštetih dobili zanje določene kvote, so sladkor odobrili tudi gostilničarjem.⁵⁹⁴ Februarja 1917 je okrajnemu glavarstvu Celja in MOC pripadlo, kot že rečeno, 135 ton sladkorja, seštevka za oddajo namenjenega v omenjeni rajonizaciji pa skupaj znaša 127 ton. Okrajno glavarstvo je bilo torej previdno in si je zadržalo manjšo zalogo. Celjani in okoličani so sladkor mogli kupiti v mestu, za potrebe ostalih občin okraja so sladkor delili posamezni lokalni trgovci. Marca

591 *Deutsche Wacht*, 18. 11. 1916, str. 4.

592 SI_ZAC/0024, šk. 181, 51.813/16, dopis Ane Petritschek, 29. 11. 1916.

593 *Deutsche Wacht*, 3. 3. 1917, str. 4.

594 SI_ZAC/0024, šk. 182, 1278/17, dopis OG, 24. 1. 1917.

se je v skladu z vsedržavnim znižanjem obrok sladkorja zmanjšal na kilogram na mesec za mestno in industrijsko prebivalstvo ter 0,75 kilograma za podeželane.

Kot že rečeno, so od maja 1915 porabo mesa omejevali s t. i. brezmesnimi dnevi.⁵⁹⁵ Ker v aprilu leta 1917 na obzorju še ni bilo večjih pošiljk krušne pšenice, se je ob koncu marca pojavila potreba po izdaji večjih količin mesa.⁵⁹⁶ Marca in aprila se v Celju že omenjajo karte za meso,⁵⁹⁷ vendar verjetno niso bile trajne, ampak za enkratno razdeljevanje. Konec aprila so določili, da je mogel posameznik kupiti 15 (s kostmi 18) dag mesa na mesni dan,⁵⁹⁸ ob upoštevanju treh brezmesnih dni tedensko torej 60 dag na teden. Vprašanje pa je, koliko je bilo to uresničevano v praksi, saj so že omenjane karte iz aprila omogočale nakup le 50 dag govejega mesa tedensko.⁵⁹⁹ Marca 1918 je MOC izdala odredbo, da je na območju mesta Celja in okoliške občine moč kupiti meso le na podlagi oddaje kart in le pri določenem mesarju. Osebe, starejše od deset let so mogle kupiti 10 dag mesa za en »mesni dan« oziroma 50 dag na teden. Otroci med četrtem in desetim letom starosti so dobili polovico te količine, otroci do dopolnjenega četrtega leta niso imeli pravice do nakupa mesa.⁶⁰⁰ Poraba v obeh občinah naj bi bila po izračunu MOC z dne 1. marca 24.800 kg za gospodinjstva in 7500 kg za gostilne, računajoč 10 dag mesa na osebo na mesni dan,⁶⁰¹ ker pa so ji dobavili skoraj polovico mesa manj, moremo sklepati, da so se prebivalci morali zadovoljiti s približno 5 dag na dan.

Zaradi pomanjkanja mesa je konec junija 1918 okrajno glavarstvo v Celju določilo, da bodo karte zanj od 1. septembra prejemali le še tisti, ki ga morajo brezpogojno uživati. Kot taki so bili izbrani državni, deželni in občinski uradniki, železničarji in poštni uradniki, učitelji, uslužbenci posameznih trgovcev z lastnim gospodinjstvom, bolniki s posebnim zdravniškim potrdilom in industrijski delavci brez posesti. Ob novem (manjšem) številu upravičencev do mesa so ga nameravali oddajati le v večjih krajih in bi na eno mesnico navezali prejemnike iz več občin. Količine, ki so jih mogli prejemniki dobiti na karte, so bile za odrasle še manjše kot tiste, ki jih je MOC za svoje prebivalce določila spomladi. Na področju političnega okraja Celje-okolica so bile osebe, starejše od štirih let, upravičene do 10 dag mesa dnevno ali 40 dag tedensko, otroci pod to starostjo niso prejemali

595 Avgusta 1916 je mestni urad celjske občine sklenil z dvema osebama kontrolirati, ali vsa gospodinjstva upoštevajo to prepoved. –*Deutsche Wacht*, 2. 8. 1916, str. 4.

596 *Deutsche Wacht*, 28. 3. 1917, str. 3.

597 SI_ZAC/0024, š.k. 185, 5757/17; dopis MOC, 17. 6. 1917; *Deutsche Wacht*, 31. 3. 1917, str. 4 in 4. 4. 1917, str. 2.

598 *Deutsche Wacht*, 28. 4. 1917, str. 4.

599 SI_ZAC/0024, š.k. 186, 5757/17, dopis V. Zimiča namestništvu, 27. 4. 1917.

600 SI_ZAC/0065, š.k. 36, leto 1918, splošni spisi, razglas MOC, 25. 3. 1918.

601 SI_ZAC/0024, š.k. 192, 2293/18, dopis MOC avstrijski družbi za vnovčevanje živine in mesa, podružnica v Gradcu, 4. 3. 1918.

nič mesa.⁶⁰² O zmanjšanju prometa z mesom priča tudi podatek, da je število mesarjev v Celju padlo z devet v oktobru leta 1914 na vsega tri v juliju 1917.⁶⁰³

11. februarja 1917 je začela delovati celjska vojna kuhinja (v gostišču Krell na Vodnikovi ulici). Materialno osnovo za njeno delo so nudili prispevki mestnega urada v obliki prehranskih artiklov (sami so kisali zelje, kupovali meso) in že pred tem obstoječi fond za ljudsko kuhinjo, ki je zbiral prispevke občanov in dobrodelnih prirediteljev. Njen namen je bil nuditi čim širšemu krogu prebivalcev poceni obroke, v začetku delovanja le kosila, sestavljena iz juhe, zelenjave in mesa. Seveda pa tudi tega obroka nihče ni mogel dobiti brez obveznih kart. V maju 1917 je ljudska kuhinja oddala 6527 juh, 8175 zelenjavnih jedi in 3773 mesnih obrokov proti plačilu in 3490 brezplačnih, skupaj torej 22.010. Julija je ta številka zrastle na 28.203, mesec kasneje pa na 29.209.⁶⁰⁴

Zaradi omejitve dovoza so v prvi polovici junija 1917 zopet omejili količine moke pri nakupu. V tednu od 10. do 16. junija so prebivalci mogli kupiti le 25 dag moke in 70 dag kruha (to je, če preračunamo celotno količino v moko, 107 g na dan, torej le pol (!) predpisane količine). Zaradi dobav romunskega žita so za september obljubili povečanje obrokov moke na prvotno količino, torej 1,4 kg na teden. Res so jih oktobra dobili, a že naslednji mesec je bilo kot pred tem (kilogram na teden).⁶⁰⁵

Leto 1918 je prineslo še nove ukrepe, oziroma novo zmanjšanje dejansko prejetih količin na 75 dag tedensko. Ker so januarja že vedeli za načrtovano zmanjšanje uradno določene količine moke na 1150 g tedensko, so v občinskem odboru ironično sklepali, da mora biti prebivalstvo ob tem zmanjšanju pravzaprav veselo, saj bo torej dobilo več moke kot do tedaj. Hkrati pa so v odboru izrazili zaskrbljenost, saj bi zmanjšanje dejansko prejetih 750 g na 500 g pomenilo za prebivalce nekaj povsem nevzdržnega, zlasti v oskrbnem okraju Celje, kjer je bila kar približno četrtnina prebivalcev težkih delavcev. Podobno je bilo tudi z drugimi artikli. Za mesto Celje so določili 80 kg krompirja na osebo za celo oskrbno leto (skupno 60 vagonov), kar so nato zmanjšali za desetino (ob tej količini bi osebi pripadlo 1,5 kg na teden), še kasneje na 40 vagonov, dejansko pa so jim do januarja poslali 20 vagonov, od tega osem poljskega krompirja v slabem stanju, ki pa ga je prebivalstvo vseeno rado sprejelo.⁶⁰⁶ V prvih mesecih leta je postala preskrba z moko in kruhom zaradi izčrpanih domačih zalog in izostanka uvoza iz Ukrajine zelo otežena, zato je oblast z rekvizicijami posegla celo v tiste količine žita in moke, ki so po predpisih ostale kmetu za lastne potrebe. Ta

602 SI_ZAC/0031, šk. 29, sign. 400, okrožnici OG Celje, 27. 6. in 28. 8. 1918.

603 SI_ZAC/0024, šk. 163, 15.683/14, poročilo mestne straže o cenah; šk. 187, 9887/17, dopis J. Rebeuschegga vojaškemu poveljniku v Celju, 4. 7. 1917.

604 SI_ZAC/0024, šk. 12, zapisnik seje občinskega odbora, 18. 1. 1918.

605 Prav tam.

606 Prav tam.

ukrep je gotovo vplival na to, da se je julija prehranjevalna kriza na Štajerskem še zaostрила. Časnik je poročal o stradanju v vseh delih dežele. V Celju so delili kruh le trikrat na teden, dobili pa so ga le tisti, ki so začeli čakati pred prostori aprovizacije ob devetih zvečer.⁶⁰⁷

Če strnemo naštetu, vidimo, da so prebivalci Celja morali začeti zmanjševati porabo osnovnih prehranskih artiklov kar takoj ob začetku vojne, se pri moki in mesu držati predpisanih količin ali dni dovoljene priprave od 1915, pri sladkorju, kavi in masti pa od 1916. Že v začetku tega leta se začno pojavljati tudi poročila, da ni osnovnih živil niti za zadovoljitev prodaje predpisanih količin, v času do konca vojne pa so se razmere samo še zaostrovale. V začetku leta 1918 je posameznik prejemal 750 g moke, 30 g masti⁶⁰⁸ in 550 g krompirja na teden⁶⁰⁹ ter 750 g sladkorja na mesec. Temu pa moramo dodati še težko dostopnost mleka, jajc in soli. Prebivalstvo si je seveda skušalo priskrbeti hrano tudi mimo dovoljenih, uradnih poti na deželi. Pridelovalci pa živeža niso dajali za gotovino, ker zanjo ni bilo moč kupiti potrebnega, temveč se je razvila oblika naturalnega gospodarstva, menjava blaga za blago.

Na oskrbo mestnega prebivalstva je vsaj v prvem letu vojne ugodno vplivalo dejstvo, da je v Celju deloval mestni mlin, ki je imel dovolj zalog, da je blažil kakršne koli motnje v dobavi moke, ki bi jih prebivalstvo sicer čutilo. Ta položaj se je spremenil, ko prosti trg ni več deloval in so bile upravne enote čedalje bolj in za čedalje širši spekter živil odvisne od centralistično zanje določenih dobav, ki so v začetku prihajale redno in v količinah, ki so odgovarjale določenim dobavam, vendar od januarja 1916 to ni bilo več pravilo. Do tedaj ni nobenih poročil o tem, da bi prebivalci ne mogli dobiti količin moke, ki so jim bile določene na kartah. Tedaj pa se je situacija spremenila; količina moke, ki jo je dobival oskrbni okraj Celje, se je začela manjšati, čeprav se število izdanih kart ni spremenilo. Leto 1916 pomeni prelomnico, ko država ni bila več sposobna zagotavljati niti določenih minimalnih zajamčenih količin mlinskih izdelkov, tega leta so uvedli tudi karte za sladkor, kavo, mast, olje in maslo, ki so jim sledile še karte za meso marca 1917. V času prve tretjine vojne je bilo pomanjkanje večine osnovnih živil še znosno (razen soli in mleka), potrebe po osnovnih živilih pa redno zadovoljene.

607 *Slovenski narod*, 20. 7. 1918.

608 Količino masti je določil Urad za prehrano sredi januarja 1918. – *Delavec*, 19. 1. 1918.

609 V alpskih deželah so v predvojnem času porabili približno 2 kg krompirja na osebo tedensko. – Loewenfeld =Russ, *Die Regelung*, str. 167, 168.

Tabela 12: Poraba moke v Celju v g na osebo dnevno (zgoraj nominalno, spodaj dejansko)

Mar 1915	April 1915	Julij 1915	Jan 1916	Sept 1916	Nov 1916	Jun 1917	Sept 1917	Nov 1917	Jan 1918
240	200	280*	200	200	200	175	175	175	165
				71	148	107*	143	143	107

* enkratna razdelitev

Tabela 13: Poraba sladkorja v Celju v g na osebo mesečno

	Marec 1916	April 1916	Marec 1917	Januar 1918
Nominalno	1000	1250	1000	1000
Dejansko				750

Od druge vojne zime do konca vojne pa se je stanje preskrbe z živili vidno slabšalo. V prvi polovici leta 1917 se pojavijo dopisi, da osrednji aprovizijski organi ne morejo več zagotoviti dovoza pridelkov v okraj in da mora ta zadovoljiti svoje potrebe iz lastnega pridelka. Kot je razbrati iz virov, sta količina in kakovost razpoložljivih živil padali skladno z dolžino vojne. Prebivalstvo se v takšni situaciji ni oziralo na propagandne poteze države, katere pozivi domoljubje domoljubju in državljanski zavesti so bili zaman, in si je skušalo, pritirano na ali preko roba lakote, priskrbeti najnujnejše tudi mimo predpisov.

